

Miłałaj Chaustowicz / Микола Хаўстовіч

Uniwersytet Warszawski / University of Warsaw

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3007-0603>

e-mail: m.khaustovich@uw.edu.pl

**Іван Луцкевіч пра беларускае адраджэнне
ў нямецкамоўным украінскім часопісе**

Ivan Lutskevich about the Belarusian revival in a German-language Ukrainian magazine

Iwan Łuckiewicz o odrodzeniu białoruskim w niemieckojęzycznym czasopiśmie ukraińskim

У апошнія дзесяцігоддзе XIX ст. беларускае нацыянальнае жыццё зрэчас выяўляла сябе кніжнымі і газетнымі публікацыямі, распачна нагадваючы пра свой бядотны стан, бо не жадала, каб, як таму чалавеку перад скананнем, мову заняло. З лёгкай рукі Мацея Бурачка (Францішка Багушэвіча) і А. J. (Аляксандра Ельскага) наступнікі пачалі паўтараць раз за разам, што мову “*my sami puścili na ździek, nie raŭnujuczy, jak i pany wialikije achwotniej haworać pa francuzku, jak pa swojmu*” [Buraczok 1891: IV], што трэба палюбіць “*úsım sercam swajù ròdnaju, zaniadbàaju, światuju biełaruskuju mowu, katoraja z pradwieku nia tolka była wàszaju u siołach, no jej używali sąmyje daŭniejszyje manarchi kraja i ich wialmoży*” [A. J. 1892: 4].

“Мы пусцілі на здзек...”, “мы занядбалі сваю мову...”. Складваецца ўражанне, што пачынальнікі беларускага адраджэння не ведалі сапраўдных прычынаў нацыянальнае летаргіі народу, не чыталі газетку Яскі, гаспадара з-пад Вільні (Кастуся Каліноўскага), а таксама іншую літаратуру часоў Паўстання 1863 года альбо проста не згадвалі пра гэтыя прычыны з цензурных меркаванняў, разлічваючы на магчымасць паўлегальнага пашырэння сваіх выданняў. Але, пераклаўшы віну на саміх сябе за нацыянальнае бяспамяцтва і рэнегацтва, ці магчыма было дасягнуць поспеху ў справе адраджэння народу, станаўлення нацыі? Ці магчыма было, не адшукаўшы каранёў таго зла, якое шмат дзесяцігоддзяў труціла,

не давала развівацца здаровым сілам народнага арганізму, не назваўшы гэтае зло, пачынаць увогуле справу адраджэння?

“Старыя” дзеячы, абаяраючыся на традыцыі сваіх папярэднікаў, не мелі шансаў дастукацца да розумаў і сэрцаў малацывілізаванае сялянскае грамады. Мацей Бурачок, А. Ј., Шыман Рэўка з-пад Барысава, Янка Лучына, Адам Гурыновіч і нешматлікія іншыя, ставячы і часткова вырашаючы надзённыя праблемы, якія болем праціналі асяроддзе, што іх атачала, з аб’ектыўных, а часцей – суб’ектыўных прычынаў не маглі яшчэ ў той час мысліць нацыянальна-палітычнымі катэгорыямі, а г. зн. не маглі быць і генератарамі нацыянальнае ідэі, нягледзячы на вялікую каштоўнасць іхнага творчага даробку дзеля гэтае ідэі.

Тым часам на хвалі пашырэння сацыялістычных ідэй на пачатку ХХ ст. прыйшло пакаленне, абцяжаранае не грузам старашляхецкага сарматызму, але ўніверсітэцкаю ведаю ды ідэямі забароненае літаратуры. У колах народжанае ў 1902 г. Беларускае рэвалюцыйнае партыі ўзнікла ўлётка *Do inteligencyi*, выдадзеная на гектографе, а пазней перадрукаваная ў лютаўскім нумары часопіса Польскае сацыялістычнае партыі “Przedświt” як частка артыкула Вітольда Ёдкі-Наркевіча (1864–1924; псеўданім Wroń) *Z powodu odezwu białoruskiej (З нагоды беларускае адозвы)* [гл.: Хаўстовіч 2019: 303–308].

Пэўна ж, з гэтага асяроддзя выйшла яшчэ адна публікацыя, якая нават больш востра адказвала на пытанне: хто віноўны ў тым, што васьмімільённы народ, які можа ганарыцца сваім мінулым, застаецца невядомым цэламу свету і можа неўзабаве знікнуць з этнаграфічнае карты Еўропы. Мае на ўвазе нямецкамоўны артыкул *Das totgesagte Weissrussland*, надрукаваны ў 19-м нумары двухтыднёвіка „Ruthenische Revue” (першая палова кастрычніка 1904 г.), а ў хуткім часе – у перапрацаваным выглядзе, у перакладзе на ангельскую мову пад тытулам *The White-Russians. A Nation driven back into the Middle Ages under Muscovite rule (Беларусы. Нацыя, адкінутая маскавіцкім панаваннем назад у Сярэднявечча)* у штомесячным часопісе “The Anglo-Russian” (снежань 1904 г.)¹.

Хіба ўпершыню адукаваная Еўропа магла даведацца пра яшчэ адзін невялікі народ (Völklein), прыгнечаны расейскім царызмам. І, пэўна, даведалася, улічваючы нямецкамоўную і англамоўную версіі артыкула.

Мы мяркуем, што загаловак *Das totgesagte Weissrussland* (а можа, і сам артыкул) навеяны развагамі Адама Кіркора пра будучыню беларускае мовы і самой Беларусі:

¹ Інфармацыя Антона Адамовіча, які спасылаецца на Вітаўта Кіпеля [гл.: Адамовіч 1983: 26].

Smutne nasze dzieje z lat ostatnich zmieniły postać rzeczy. Niewolno już śpiewać pieśniarzom i dudarzom białoruskim. Białorusin nie zobaczy więcej swej pracy drukiem ogłoszonej. Dźwięk mowy ojczyznej nie zabrzmi mu nawet w kościele. W szkołach dziś licznych uczy się po rosyjsku. *Białorus umrzeć musi* (вылучэнне нашае. – М. Х.), jako odrębne, jedne z najstarszych plemion słowiańskich, od wieku IX przeważnie występujące w dziejach Litwy i Rusi, umrze w swej narodowej odrębności² [Kirkor 1874: 55].

Аўтарам нямецкае публікацыі быў нехта “Heb. Palisander”, што нібыта жывіў у Слуцку. З тэксту таксама можна зразумець, што беларусы – суайчыннікі аўтара (meiner Konnationalen), што “Heb. Palisander” няблага арыентуецца ў далёкай і сённяшняй гісторыі краю, ведае прадстаўнікоў яго літаратуры.

Выявіў сваю асабовасць і перакладнік артыкула *Das totgesagte Weissrussland* на ангельскую мову: ва ўступнай нататцы ад рэдактара ёнзначае, што сам “народжаны і ўзгадаваны сярод Беларусаў і можа пацьвердзіць сьветчаньне аўтара” [цыт.: Адамовіч 1983: 26].

На жаль, нам не ўдалося адшукаць патрэбны нумар “The Anglo-Russian” (1897–1914), але знайшліся звесткі пра ягонага рэдактара Якуба Прылукара (Jaakoff Prelooker, 1860–1935)³, які нарадзіўся ў Пінску, вучыўся ў слонімскай школе рабінаў, закончыў Жытомірскі жыдоўскі настаўніцкі інстытут, працаваў у Адэсе, а ў 1891 г. эміграваў у Англію [гл.: Slatter 1984], дзе заснаваў часопіс “дзеля ачалавечвання расейскіх варвараў”, бо матэрыялы, якія з’яўляліся ў ім, былі асноўным стрыжнем эмігранцкае кампаніі па ліквідацыі позневіктарыянскае русафобіі (“the émigré campaign to redress late Victorian russophobia” [Peaker 2006, online]). Праўда, часопіс адначасна раскрываў праўду пра Расію, аспрэчваў погляды і выказванні апалагетаў імперыі, выкрываў зверствы царскага рэжыму, выстаўляючы расейскі ўрад на суд цывілізаванага свету.

Пра артыкул “Heb. Palisander’a” ўпершыню згадаў Антон Луцкевіч (1884–1942) у зборніку ўспамінаў *Памяці Івана Луцкевіча* (1920):

У 1904 годзе Іван Луцкевіч канчае архэалёгічны інстытут і атрымлівае камандзіроўку дзеля навуковых досьледаў у Беларусь і дзеля далейшае навукі ў Вену, куды ў тым-жа годзе і выяжджае. У Вене ён працуе ў унівэрсытэце у „Slavisches Seminar” пад кіраўніцтвам праф. Ягіча. Там-жа

² “Сумныя падзеі апошніх гадоў змянілі стан рэчаў. Нельга ўжо спяваць песнярам і дударам беларускім. Беларус не ўбачыць больш надрукаванае свае працы. Зыкі бацькоўскае мовы не загучаць яму нават у касцёле. У школах, цяпер шматлікіх, вучаць па-расейску. Беларус мусіць памерці як асобнае, адно з найстарэйшых славянскіх плямёнаў, якое ад IX стагоддзя выступала ў гісторыі Літвы і Русі, памрэ ў сваёй нацыянальнай адметнасці” (польск.).

³ Сям’я паходзіла з Прылукаў, магчыма, Чарнігаўскае губерні [Slatter 1984: 49].

завязвае знаёмствы з украінскімі дзеячамі і друкуе сваю першую працу аб беларусах і беларускай справе ў журнале „Ukrainische Rundschau”⁴, выдаваным украінцамі пад рэдакцыяй д-ра Кушніра (ў нямецкай мове) [Луцкевіч 1920: 9].

У Вену „dla uzupełnienia tam swej wiedzy archeologicznej” [A. N. 1926: 5] І. Луцкевіч ехаў праз Львоў⁵ восенню 1904 г. Магчыма, падчас двух-ці трохмесячнага побыту ў сталіцы Аўстра-Венгерскае імперыі ён удзельнічаў у працы „Slavisches Seminar”, якім кіраваў прафесар Венскага ўніверсітэта Ватраслаў Ягіч (1838–1923). Зрэшты, не зусім зразумела, чаму І. Луцкевіч наведвае семінар філолага-славіста В. Ягіча? Нібыта ж накіраваны ён у Вену вывучаць археалогію. Хоць, вядома, найважнейшае ў паведамленні тое, што малады беларускі дзеяч наладжвае сувязі з украінскімі выдаўцамі і публіцыстамі ды друкуе сваю “першую працу аб беларусах і беларускай справе ў журнале «Ukrainische Rundschau»”, галоўным рэдактарам якога быў “д-р Кушнір”.

Дзіўна, што пра першую Іванавую працу Антон нічога канкрэтнага не паведамляе: не падае ні заглавак артыкула, ні псеўданім, пад якім гэты артыкул друкаваўся. Павінен быў ён ведаць таксама, што часопіс „Ukrainische Rundschau” выходзіў з 1906 г. па 1915 г. і хіба да 1912 г. пад рэдакцыяй Уладзіміра Кушніра (1881–1933). Але ў дадзенай публікацыі ён не згадаў, што папярэднікам „Ukrainische Rundschau” быў часопіс „Ruthenische Revue”, які выходзіў у прыкладна такім жа фармаце, хоць колькасць старонак была ці не ў два разы меншая.

Афіцыйна выдаўцамі „Ruthenische Revue” з’яўляліся “Basil R[itter] v. Jaworskyj⁶, Dr. Andreas Kos⁷, Roman Sembratowycz⁸”; апошні быў апрача таго яшчэ і адказным рэдактарам ды актыўным аўтарам двух-тыднёвіка.

Выданне было цалкам прысвечанае русінска-ўкраінскай тэматыцы. Прычым русіны – гэта не асобны этнас, а народ, які больш правільна называць “украінцы”, бо ўсе іншыя найменні, у тым ліку – “маларосы”, збліжалі яго з расейцамі, пад уладаю якіх знаходзілася большая частка ўкраінскага люду.

⁴ Слова *Rundschau* надрукавана гэтак, пэўна, праз недагляд.

⁵ У іншым месцы гаворыцца, што ў Львоў І. Луцкевіч заязджаў, “варочаючыся зь Вены” [Луцкевіч 1920: 9].

⁶ Маецца на ўвазе Васіль Яворскі (1852–1926), украінскі грамадска-палітычны дзеяч на Галіччыне, дэпутат Дзяржаўнага Савета Аўстра-Венгерскай імперыі ў 1901–1907 гг., праўнік.

⁷ Пра Андрэаса Коса вядома толькі тое, што ён быў Reichsratsabgeordneter (дэпутатам Рэйхсрата [Дзяржаўнага Савета] Аўстра-Венгерскай імперыі).

⁸ Гаворка пра Рамана Сембратовіча (1875–1906).

Невыпадкова, што ўжо на другім годзе існавання часопіса рэдакцыя звярнулася з просьбаю пракаментавачь сакрэтны “эмскі” загад Аляксандра II ад 30 мая 1876 г. пра забарону друкаваць на тэрыторыі Расейскае імперыі і правозіць праз мяжу кнігі на ўкраінскай мове («на малорусскомъ нарѣчїи»). Больш за дваццаць еўрапейскіх навукоўцаў у адзінаццаці нумарах „Ruthenische Revue” выказалі сваё стаўленне да забароны ўкраінскае мовы ў Расеі (“Das Verbot der ukrainischen Sprache in Russland”).

Heb. Palisander, відавочна, быў знаёмы з гэтымі публікацыямі, калі пісаў, што з апытання, “арганізаванага гэтаю газетаю, відаць, што сярод найвыдатнейшых прадстаўнікоў заходнеўрапейскае культуры ёсць людзі, якія з гарачай сімпатыяй ставяцца да эмансіпацыйных намаганняў украінскага народа⁹, што, вядома, выклікае дыскамфорт у колах расейскіх панславістаў” [Palisander 1904: 533]. Магчыма, яму таксама рэдакцыя прапанавала выказацца па гэтаму пытанню, але беларускі аўтар палічыў за лепшае падняць на старонках часопіса “беларускае пытанне”.

Заўважым, што ўпершыню нямецкамоўнае выданне звярнулася да беларускае тэматыкі. Пазней на старонках часопіса толькі зрэчас будзе гаворка пра беларусаў і Беларусь. Так, Andreas Mykytiak (Вена) адным словам згадаў суседні край у артыкуле *Die Ruthenen im Lichte der neuesten anthropologischen Forschungen* (Русіны ў святле найноўшых антрапалагічных даследаванняў): “Finnische Blondheit käme wohl für die Grossrussen, aber fast gar nicht für Kleinrussland in Betracht, ebensowenig wie warjägisch-germanische für Weissrussland”¹⁰ [Mykytiak 1904: 664].

Вядома, гэта не азначае, што публіцысты „Ruthenische Revue” зусім нічога не ведалі пра паўночнага суседа. Рэдакцыйны артыкул *Die Petersburger Akademie der Wissenschaften über die ruthenische Frage* (Пецярбургская акадэмія навук пра русінскае пытанне) сведчыць, што яны былі дастаткова дасведчаныя:

Die Publizisten, die der ukrainischeu literarischen Sprache das Recht auf Existenz absprechen, berufen sich gern auf Weissrussland. Sie schreckten die russische Regierung und die russische Gesellschaft mit der Perspektive der Freiheit für das weissrussische, gedruckte Wort ab. Was die Zukunft dazu sagt, das Wissen wir nicht, aber die Vergangenheit bezeugt klar, das die Weissrussische Intelligenz sich zu jener Zeit polonisierte, als Gross- und Kleinrussland ihre Schriftsprache noch hoch in Ehren hielten. Und bei jener Intelligenz war nie

⁹ Напрыклад, прафесар універсітэта ў Катаніі Марыё Рапісардзі выказаўся лаканічна, але вельмі трапна: “Указ 1876 года – гэта ўдар па цывілізацыі! <..> Хіба існаванне дэспатычнай сістэмы кіравання не з’яўляецца вечным парушэннем найвышэйшых і самых значных каштоўнасцей чалавецтва?” [Rapisardi 1904: 244].

¹⁰ “Для вялікарасаў фінская бландзінка, напэўна, лічылася б, але для Маларосіі – пэўна, не, як і варага-германская для Беларусі” (ням.).

die Lust oder ein Grund vorhanden, sich der volkstümlichen Sprache zuzuwenden, während die Ukrainer dies aus äusserstem Bedürfnis machten¹¹ [Anonim 1905, nr 18: 451].

Падчас падрыхтоўкі спаранага 23–24 нумару „Ruthenische Revue“ за 1905 г. памёр адказны рэдактар Р. Сембратовіч. На ягонае месца прыйшоў Уладзімір Кушнір, які ўжо пэўны час супрацоўнічаў з выданнем. Былі і іншыя змены: часопіс пачаў выходзіць адзін раз у месяц і змяніў тытул на „Ukrainische Rundschau“. Прычыну рэдакцыя тлумачыла наступным чынам:

Die „Ukrainische Rundschau“ erscheint als Fortsetzung der „Ruthenischen Revue“. Der Grund, welcher uns zu dieser Änderung veranlasst hat, ist derselbe, welcher uns bestimmte, in der „Ruthenischen Revue“ ständig und konsequent das europäische Publikum mit der Bezeichnung „ukrainisch“ vertraut zu machen. Denn ebenso wie das ruthenische „Rusyn“ hat auch die deutsche Bezeichnung „Ruthene“ nur eine lokale Bedeutung als Kennzeichnung des in Österreich wohnenden Teiles unseres Volkes, dessen Gros sich ukrainisch nennt und im Auslande unter dem falschen, von der russischen Regierung ihm willkürlich aufgedrängten Namen „Kleinrussen“ bekannt ist¹² [Die Redaktion 1906: 1].

Часопіс працягваў друкаваць артыкулы, тэматычна звязаныя з жыццём украінскага народа, ягонаю барацьбою за нацыянальнае адраджэнне. Спарадычна з’яўляліся згадкі і пра Беларусь. І толькі ў 1909 г. рэдакцыя вырашыла даць на сваіх старонках слова самім беларусам:

In Erfüllung des Wunsches der führenden weissrussischen Kreise, mittels der „Ukrainischen Rundschau“ das Ausland über die weissrussische Frage aufzuklären, eröffnen wir die neue Abteilung *Aus Weissrussland*. Die Abteilung wird von weissrussischen Autoren selbst besorgt¹³ [Redaktion 1909, nr 6: 271].

¹¹ “Публіцысты, якія адмаўляюць украінскай літаратурнай мове права на існаванне, любяць спасылацца на Беларусь. Яны запалохалі расейскі ўрад і расейскае грамадства перспектай свабоды беларускага друкаванага слова. Не ведаем, што скажа будучыня, але мінулае яскрава паказвае, што беларуская інтэлігенцыя паланізавалася ў той час, калі Вялікая і Малая Русь яшчэ шанавалі сваё пісьменства. І тая інтэлігенцыя ніколі не мела жадання і прычыны звяртацца да народнай мовы, а ўкраінцы рабілі гэта з крайняй патрэбы” (ням.).

¹² “Ukrainische Rundschau” з’яўляецца працягам “Ruthenischen Revue”. Прычына, якая падштурхнула нас да гэтае змены, – гэта тая самая прычына, якая абумоўлівала нас пастаянна і паслядоўна знаёміць еўрапейскую аўдыторыю з тэрмінам “украінец” у “Ruthenischen Revue”. Бо як і русінскі “русін”, нямецкі назоў “Ruthene” мае толькі мясцовае значэнне як абазначэнне тае часткі нашага народу, што жыве ў Аўстрыі, большасць з якіх называе сябе ўкраінцамі і за мяжой вядомы пад самавольна навязаным ім расейскім урадам фальшывым імем “маларосы” (ням.).

¹³ “Выконваючы жаданне прагрэсіўных беларускіх колаў пазнаёміць праз “Ukrainischen Rundschau” замежныя краіны з беларускім пытаннем, мы адчыняем новы аддзел *Aus Weissrussland*. Тут будуць публікавацца беларускія аўтары” (ням.).

На працягу 1909 г. часопіс апублікаваў тры артыкулы Івана Мялешкі (Iwan Meleschka): *Zur weissrussischen Frage* (Да беларускага пытання, нр 6, s. 271–276), *Weissrussen und Polen* (Беларусы і палякі, нр 8–9, s. 344–348) і *Neuer Versuch einer Vivisektion an dem weissrussischen Volke* (Новая спроба вівісекцыі беларускага народу, нр 12, s. 414–417).

Традыцыйна лічыцца, што псеўданімам “Іван Мялешка” карыстаўся Антон Луцкевіч. Праўда, даступная нам літаратура падае, што ўпершыню з’яўляецца гэты псеўданім толькі ў 1916 г. [гл.: Рэут 1994: 108], калі ў першым нумары газеты “Номан” быў надрукаваны артыкул *Dla rodnaho Kraju*, падпісаны „I. Mielezska”. Аднак ёсць думка, што гэты псеўданім фактычна належыць абодвум братам Луцкевічам:

Іван часамі рабіў накіды артыкулаў, а Антон тады іх апрацоўваў. Гэтыя артыкулы, апрацаваныя паводля накідаў Івана Луцкевіча ягоным братам Антонам, звычайна падпісваліся псеўданімам “Іван Мялешка” (у газэце “Гоман”, у якой працавала Дубейкаўская), тымчасам як свае собскія артыкулы Антон Луцкевіч найчасцей падпісваў псеўданімам “Антон Навіна” (або ініцыяламі гэтага псеўданіму – А. Н.)¹⁴ [Адамовіч 1983: 9].

Пра дзяржаўнага дзеяча Вялікага Княства Літоўскага Івана Мялешку (1552–1622) Луцкевічы, бясспрэчна, ведалі з навуковае літаратуры¹⁵ і лічылі, што менавіта ён аўтар славутае *Прамовы*:

Таксама захаваліся і помнікі беларускае пісьменнасці¹⁶, напрыклад, прамова смаленскага кашталяна Івана Мялешкі, агучаная ў канцы XVI ст. на Варшаўскім сойме ў прысутнасці караля [Meleschka 1909: 275].

Вельмі імаверна, што браты Луцкевічы ўжо ў 1908–1909 гг. супольна працавалі над шэрагам артыкулаў пра беларускае нацыянальнае адраджэнне для замежнага чытача. “След” гэтае працы знаходзім у “ананімнай” публікацыі ў 20 нумары (25 верасня / 8 кастрычніка) газеты “Наша Ніва” за 1908 г. *Kolki stou ab nacjonalnym adradzeńniu zabytaho narodu* [гл.: Ananim 1908, № 20: 1].

¹⁴ У кнізе Юліяны Вітан-Дубейкаўскае (1886–1970) *Мае ўспаміны* чытаем: “...амаль усю рэдакцыйную працу рабіў Антон Луцкевіч; Іван часамі рабіў накіды артыкулаў, а Антон іх апрацоўваў (вылучэнне нашае. – М. Х.). Калі газета пачала выходзіць і лацінскай і гражданкай, Антон ня мог сам справіцца з карэктай і гэтую працу перадаў Аляхновічу” [Вітан-Дубейкаўская, online]. Як бачым, ант. Адамовіч, схавана цытуючы адзін сказ Ю. Вітан-Дубейкаўскае, невядома на падставе якіх крыніцаў “тлумачыць” паходжанне псеўданіма “Іван Мялешка”.

¹⁵ *Прамова Мялешкі* шмат разоў друкавалася ў працах польскіх, расейскіх і ўкраінскіх навукоўцаў.

¹⁶ У арыгінале: “Denkmäler der weissrussischen Rhetorik” – помнікі беларускае рыторыкі.

Гэтая нататка, скіраваная да беларускае інтэлігенцыі і беларускае вёскі, з'явілася, відаць, пасля таго, як браты Луцкевічы падрыхтавалі для рэдактара Аляксандра Касцялянскага строга акадэмічны раздзел для калектыўнае навуковае манаграфіі *Формы нацiональнага движенiя вь современныхь гсударствахъ: Австро-Венгрия. Россия. Германия*, што меўся быць друкаваны ў Пецярбурзе¹⁷. Якраз дзеля гэтае працы быў падабраны псеўданім – Антон Новiна/Навiна, якім А. Луцкевіч пачне актыўна карыстацца хiба з 1912 г.¹⁸

У 1908 г. артыкулы пра народы Расейскае iмперыi, як сцвярджае А. Касцялянскi [гл.: Кастелянскiй 1910: I], былі ўжо ў складальнiка¹⁹; а г. зн., што на падставе нарыса *Бьлоруссы* браты (?) Луцкевічы падрыхтавалі публiкацыi дзеля прапаганды беларушчыны за мяжою i дзеля iншамоўнага чытача. З iх мы ведаем наступныя друкаваныя працы, падпiсаныя псеўданiмам “Антон Новiна”²⁰:

Novina Anton. 1909. *Národní probuzeni Bělorusů* (159–163). „Slovanský přehled: Sborník statí, dopisův a zpráv ze života slovanskeho”, ročník XI, číslo 4, 8 ledna. Новина Антонъ. 1909. *Нацiональное возрождение бьлорусов*. «Московскiй еженедельникъ», № 9 (29.02).

Nowina Antoni. 1909. *Odrodzenie narodowe białorusinów*. „Litwa: Dwutygodnik illustrowany litewski w języku polskim”, nr 4 (15 marca): 50–54.

Артыкул А. Новiны ў чэшскiм зборнiку Адольфа Чэрнага (1864–1952) выявiў у 1927 г. у Museum Regni Bohemiae Францiшак Грышкевіч (1904/1906–1946) i прапанаваў „za dwa hady (u 1929 h.) <...> światkawać dwacasci hodździe našaje zahraničnaje prapahandy” [Hryškiewicz 1927, nr 29: 1–2].

А. Луцкевіч, пазнаёмiўшыся з публiкацыяй Ф. Грышкевіча ў газеце “Беларуская Крынiца”, палiчыў патрэбным удакладнiць маладога паэта i навукоўца:

¹⁷ У зборнiк артыкул пра ўкраiнцаў напiсаў прафесар Мiхал Грушэўскi (1866–1934), пра палякаў – Людвiк Кшывiцкi (1859–1941), а таксама Мiхал Ромэр (1880–1945), пра летуiсаў – Андрэй Булат (Andrius Bulota, 1872–1941).

¹⁸ Так, напрыклад, падпiсаны артыкул *На дарозi да новаго жыцця* ў альманаху “Маладая Беларусь” (1912). Гэты артыкул з’явiўся на падставе шэрагу публiкацый 1909 г. Антона Новiны i Iвана Мялешкi за мяжою. Звернем увагу, што ў 1909–1915 гг. А. Луцкевіч у “Нашай Нiве” падпiсваў свае публiкацыi крыптанiмамі “Г. Б.”, “А. Н-а” i “а-н-а”.

¹⁹ Зборнiк убачыў свет у 1910 г., але значна раней з’явiлiся адбiткi асобных артыкулаў. У № 12 (19.03/1.04) “Нашае Нiвы” за 1909 г. паведамлялася, што ў рэдакцыi газеты можна набыць “брошуру Ант. Новiны *Бьлоруссы*”. А ў маi 1909 г. Янук Журба пазнаёмiў чытачоў “Нашае Нiвы” са зместам гэтае працы Антона Луцкевіча [гл.: Журба 1909, № 19: 279–281].

²⁰ I, як гаварылася раней, яшчэ тры артыкулы, падпiсаныя псеўданiмам “Iwan Meleschka”, былі надрукаваныя ва ўкраiнскiм нямецкамоўным штотомсячнiку „Ukrainischen Rundschau”.

У імя праўды мушу адзначыць, што чэсьць першага выступлення ў замежнай прэсе аб беларускім пытанні належыць ня мне, а нябожчыку Івану Луцкевічу, які шмат раней змясціў сваю першую стацыю аб беларусах у выдаваным у Вене журнале „Ruthenische Revue” (пасля перайменаваным у „Ukrainische Rundschau” пад рэдакцыяй ведамага ўкраінскага дзеяча Уладзіміра Кушніра. Не магу толькі прыпомніць точна году: ці гэта было ў 1904 г. (мо пачатку 1905 года), калі Ів. Луцкевіч быў у Вене, дапаўняючы сваю архэалогічную веда, ці – пазней. Падпісаў ён свой артыкул псеўданімам: Heban Palissander” (гэтым імем яго называлі ў партыйнай перапісцы Беларускае Рэвалюцыйнае Грамады). Ів. Луцкевіч першы завязаў зносіны з замежнымі ўкраінскімі дзеячамі і чэхамі (А. Чэрны), падрыхтаваўшы грунт і для маіх пазнейшых артыкулаў у „Ukrinische Rundschau”²¹, „Slovansky Prehled” ды інш. Паўтараю: магчыма, што першыя крокі Івана Луцкевіча ў замежнай прэсе былі зроблены і пазней, чым у 1904 года, – мо’ ў адной з пазнейшых падарожжаў, але ўсё-ж не пазней 1908 году. Мо’ грам. Грышкевіч, карыстаючыся сваёй бытнасцю заганіцай, пастараецца пакапацца ў гадавіках „Ruthenische Revue” і „Ukrainische Rundschau” ад 1904 да 1908 году, бо-ж можа акажацца, што нам трэба гатавацца да абходу не 20, а 25-лецця прэсавае акцыі [Навіна 1927, № 31: 4].

Такім чынам, А. Луцкевіч здолеў тут прыгадаць (у адрозненне ад нарыса з 1920 г. *Жыцьцё і праца Івана Луцкевіча*) шэраг важных акалічнасцяў, звязаных з публікацыяй першага ў нямецкамоўным друку артыкула пра беларускае нацыянальнае пытанне. Цяпер ён дакладна называе тытул выдання, псеўданім, якім была падпісаная публікацыя, і даволі правільна акрэслівае час, калі яна друкавалася. Істотна тое, што ён расшыфроўвае іменную частку псеўданіма, якую пазней марна будзе спрабаваць зразумець Ант. Адамовіч:

ані беларускага, ані нямецкага ймя, якое пачыналася-б з “Гэб.”, знайсці нельга, гэта хіба пачатак нейкага, але цяжка сказаць якога, слова зь нейкім самастойным значэннем [Адамовіч 1983: 26].

І сапраўды, “гэбан” – гэта слова з тае самае галіны, што і “палісандар”: каштоўныя пароды дрэў, “знан[ыя] антыквару Івану Луцкевічу” [Адамовіч 1983: 26]. Усё гэта, а таксама тое, што І. Луцкевіча “называлі ў партыйнай перапісцы Беларускае Рэвалюцыйнае Грамады” Гэбанам Палісандэрам можа быць сведчаннем на карысць ягонага аўтарства артыкулу ў “Ruthenische Revue”.

Падобна на тое, што апрача братаў Луцкевічаў ніхто ў тагачаснай Літве-Беларусі не ведаў пра публікацыю артыкулаў пра беларускае

²¹ Вельмі імаверна, што тут ідзе гаворка пра артыкулы *Zur weissrussischen Frage, Weissrussen und Polen i Neuer Versuch einer Vivisektion an dem weissrussischen Volke*. Тым самым А. Луцкевіч дае знаць, што псеўданім “Іван Мялешка” належыць толькі яму.

адраджэнне ў “Ruthenischen Revue” і ў „Ukrainischen Rundschau”. З прычыны антыцарскага характару гэтае выданне, пэўна ж, не распаўсюджвалася ў Расейскай імперыі. Невядома таксама, ці Ф. Грышкевіч выканаў просьбу А. Луцкевіча: адшукаў у Празе “Ruthenischen Revue”, скапіраваў *Das totgesagte Weissrussland* ды прыслаў копію ў “Беларускі Музей у Вільні”.

Больш за тое, даследнікі беларускага нацыянальнага руху былі знаёмыя толькі з успамінамі А. Луцкевіча *Жыцьцё і праца Івана Луцкевіча* (1920), дзе шмат недакладнасцяў у справе з’яўлення ў друку вышэй згаданае публікацыі. Недаступнаю была доўгі час і сама публікацыя.

Невыпадкова, што Алесь Каваль [Аляксей Каўка] і Юры Туронак падчас “ніўскае” дыскусіі 1981 г. так і не змаглі вырашыць пытанне: у якім “часопісе” быў надрукаваны артыкул *Das totgesagte Weissrussland* і ці можна даць веры, што яго аўтарам быў Іван Луцкевіч? [гл.: Каваль 1981а, № 23; Туронак 1981а, № 25; Туронак 1981b, № 35; Каваль 1981b, № 46]. Праўда, Анатоль Сідарэвіч аўтарытэтна сцвердзіў, што

Кропку ў гэтай спрэчцы, здаецца, паставіў Ант. Адамовіч. Ён піша пра часопіс “Ruthenische Revue”, у якім (у № 19 за першую палову кастрычніка 1904 г.) і быў зьмешчаны артыкул І. Луцкевіча *Das totgesagte Weissrussland*. Назву гэтага артыкулу Ант. Адамовіч пераклаў як *Мёртваю абвешчаная Беларусь*. Ён жа паведамляе, што гэты артыкул у сьнеж. 1904 г. надрукаваны ў часопісе “The Anglo-Russian” пад загалоўкам *The White-Russians. A Nation driven back into the Middle Ages under Muscovite rule* (Беларусы. Нацыя, адкінутая назад у сярэднія вякі пад маскавіцкім панаваннем). Тэкст гэты, дадае Ант. Адамовіч, выявіў В. Кіпель [Сідарэвіч 2007: 66].

І ўсё ж – кропку ў гэтай справе, на нашу думку, паставіў яшчэ раней А. Луцкевіч сваім артыкулам *Маленькая папраўка ў малазнанай заходнебеларускай газеце Беларускае Сялянска-Работніцкае Грамады “Наша праўда”*, якая выдавалася ад вясны да восені 1927 г. у Вільні два разы на тыдзень пад фармальнай рэдакцыяй (№№ 20–34) Марыі Гічан.

Ужо няма ніякіх сумненняў, што першы артыкул пра беларускія нацыянальныя справы ў нямецкамоўным часопісе належыць пярэ І. Луцкевіча. Што датычыць аўтарства трох нямецкамоўных артыкулаў ва “Ukrainische Rundschau” (1909), падпісаных псеўданімам “Іван Мялешка”, дык нягледзячы на тое, што Ант. Адамовіч сцвярджаў, нібыта гэтым псеўданімам падпісвалі свае супольныя артыкулы браты Луцкевічы, варта лічыць іх публікацыямі Антона Луцкевіча.

Друкуецца ў перакладзе з нямецкае мовы паводле першапублікацыі: Heb. Palisander, *Das totgesagte Weissrussland*, „Ruthenische Revue” 1904, nr 19, s. 533–538.

Названая мёртваю Беларусь²²

Heb. Palisander (Слуцк)

Узяўшы тут слова, хачу скарыстацца з гасціннасці „Ruthenischen Revue”, каб пазнаёміць чытачоў гэтага выдання з сітуацыяй маіх суайчыннікаў, беларусаў. Многія іншаземцы са здзіўленнем прачытаюць гэтыя радкі і спытаюць: што гэта за такі малы народ, пра існаванне якога ім нагадваюць? Але ж беларускае пытанне ўзнікла не ў апошнія гады! Яно такое ж старое, як літоўскае, польскае і ўкраінскае (русінскае).

Нават украінскі народ малавядомы ў Заходняй Еўропе. Але заходнеўрапейскія навукоўцы, прынамсі, філолагі і гісторыкі, ведаюць, што ёсць украінскі (русінскі) народ, які мае сваю гісторыю, сваю мову і літаратуру, а таксама вельмі багатую народную паэзію, дык з гэтае прычыны не тоесны расейскаму народу. Між іншым, „Ruthenische Revue” ўжо шмат зрабіла ў гэтай галіне і з апытання²³, арганізаванага гэтым выданнем, відаць, што сярод найвыдатнейшых прадстаўнікоў заходнеўрапейскай культуры ёсць людзі, якія з гарачай сімпатыяй ставяцца да эмансіпацыйных намаганняў украінскага народа, што, вядома, выклікае дыскамфорт у колах расейскіх панславістаў. І хоць русіфікацыя Украіны – гэта адна з самых заповітных мараў панславістаў, але ўсе адукаваныя славяне сёння ведаюць, што гэтая русіфікацыя адно *pium desiderium*²⁴, прыгожая ўтопія.

Значна горшая сітуацыя з беларускімі справамі. Тут таксама вялікую ролю адыгрывае назва. У той час, калі ўкраінскі народ сам сябе называе “ўкраінцы”, а ў Заходняй Еўропе ён уважаецца за “русінаў”, дык нашая адзіная праўдзівая назва – беларусы. Ці гэта адпавядае планам панславістаў? Пра гэта сведчаць намаганні расейскага ўрада надаць русінам выдуманую назву “маларосы”. Іншаземцы схільныя палучаць сапраўдных расейцаў з беларусамі і “маларосамі”. З гэтае прычыны беларусаў нават славяне лічаць расейцамі і гэтым павялічваюць колькасць прадстаўнікоў расейскага народа ў славянскай статыстыцы.

Беларусы насяляюць большую частку тэрыторыі былога Вялікага Княства Літоўскага, якая цяпер называецца «С’веро-Западнымъ краемъ». Расейскі ўрад не хоча прызнаваць адметнае назвы гэтае краіны: называе беларусаў “русскими С’веро-Западнаго края”. У той час як вышэйзгаданы ўрад, нягледзячы на панславянскія тэндэнцыі, п р ы з н а е

²² У друку можна сустрэць іншыя варыянты перакладу нямецкамоўнага тытулу артыкула на беларускую мову: *Прыгавораная да смерці Беларусь* (Ю. Туронак) і *Мяртвою абвешчаная Беларусь* (Ант. Адамовіч).

²³ Параўн. „Ruth[enische] Revue”, год II, № 11–17. (*Заўвага аўтара*.)

²⁴ Пабожнае жаданне (*лац.*).

нацыянальную адрознасць русінаў і стала называе іх “маларосамі”, ён адмаўляецца даваць беларусам якую-небудзь адметную назву і, як я ўжо казаў, называе іх проста “рускімі С’веро-Западнага края”. Агульная колькасць беларусаў паводле афіцыйнае статыстыкі²⁵, праведзенай дзеля навукова-этнаграфічных мэтаў, складае дзесяць мільёнаў²⁶. Большасць народу, блізу васьмі мільёнаў, вызнае праваслаўную веру, да якое належыць таксама шмат беларусаў-уніятаў, якіх у 1839 г. урад цара Мікалая I далучыў да праваслаўных, як і шматлікіх католікаў пасля стлумлення польскага паўстання 1863 г., у якім бралі ўдзел і беларусы. Астатнія 1 800 000–2 000 000 беларусаў і сёння з’яўляюцца рыма-каталікамі. Гэтых апошніх урад звычайна называе рускімі каталіцкага веравызнання, хоць апошнім часам назіраецца тэндэнцыя залічваць іх да палякаў, а не лічыць асобным народам.

Самастойна кіраваная ў першыя стагоддзі свайго гістарычнага існавання на аснове дэмакратычных, народна-абшчынных прынцыпаў, Беларусь у часе свайго найвышэйшага культурнага росквіту ў XVI ст. уваходзіла ў склад Вялікага Княства Літоўскага, у некалькі разоў перасягаючы этнаграфічную Літву памерамі і насельніцтвам. Пераважаючы ў культурных адносінах над сваімі заваёўнікамі²⁷, беларусы змаглі аказаць на іх такі вялікі ўплыў, што пры дварах вялікіх князёў літоўскіх панавала беларуская мова і беларускія звычаі. Беларуская мова была дзяржаўнаю на ўсёй тэрыторыі Вялікага Княства Літоўскага з канца Сярэднявечча да 1696 г.²⁸, на ёй таксама былі напісаны літоўскі Судзібнік²⁹, Статуты Вялікага Княства Літоўскага³⁰.

Пасля заняпаду культурнага цэнтру літоўскай сталіцы, Вільні, у эпоху каталіцкае рэакцыі, беларускія асветнікі пераехалі ў Кіеў, у Магілянскую

²⁵ У Расеі перапіс насельніцтва праводзіцца паводле рэлігійнае прыналежнасці. (*Заўвага аўтара*.)

²⁶ Вельмі імаверна, што аўтар карыстаецца звесткамі з працы Я. Карскага *Белорусы* (1903) [гл.: Карскій 1903: 185–191].

²⁷ Тут і далей аўтар ідзе ўслед за канцэпцыяй расейскіх навукоўцаў пра літоўскае заваяванне Русі ў XIII–XIV стст.

²⁸ Тут аўтар мае на ўвазе пастанову канвакацыйнага Сойму 1696 г.: “Dekreta wszystkie Polskim ięzykiem odtąd maia być wydane” (“Усе дэкрэты з гэтай пары павінны выдавацца на польскай мове”), якая касавала патрабаванне Статута 1588 г.: “А пісар земскі маець па-руску літарамі і словы рускімі ўсі лісты, выпісы і позвы пісаці, а не іншым языком і словы”.

²⁹ Маецца на ўвазе напісаны на старабеларускай мове *Судзібнік 1468 года* – зборнік норм права XV ст., складзены на загад вялікага князя літоўскага Казіміра Ягайлавіча.

³⁰ Маюцца на ўвазе напісаныя на старабеларускай мове *Першы* (1529), *Другі* (1566) і *Трэці* (1588) *Статуты Вялікага Княства Літоўскага* – зводы заканадаўчых актаў дзяржавы.

акадэмію³¹. З гэтага часу беларускія навукоўцы перасталі працаваць на карысьць Бацькаўшчыны. У канцы XVII ст. яны бралі ўдзел у станаўленні расейскае літаратуры, развіваючы ў ёй новы кірунак і ўзбагачаючы сваімі творамі. Варта толькі згадаць Сымона з Полацка³² альбо Радзівіла³³. Але больш за ўсё беларусам могуць дзякаваць палякі. Беларусы ўзбагацілі польскую літаратурную мову беларускімі элементамі, беларусы далі палякам самую яркую зорку іхняе літаратуры – Адама Міцкевіча. Таксама шмат іншых славурых палякаў, як паэт Сыракомля, які таксама пісаў беларускія вершы, як вялікі арганізатар першага польскага паўстання Тадэвуш Касцюшка, былі беларусамі з паходжання.

Гэта асобныя звесткі з беларускае гісторыі. А цяпер давайце паглядзім на цяперашнюю сітуацыю беларусаў. З матэрыяльнага пункту гледжання яна зусім незайздросная. У Беларусі ў асноўным вільготная глеба, шмат пяску і балотаў пасярод першабытных лясоў, якія сёння высыхаюцца з прычыны спусташальнае эканомікі, якая цалкам знаходзіцца ў руках ураду. Рэгіён населены беларускім людам і паланізаванымі панамі, якія бязлітасна эксплуатаюць народную працоўную сілу. Неабсяжныя латыфунды знаходзяцца ва ўладанні ўрада, які альбо пакідае іх пусткаю, альбо размяркоўвае сярод каланізатараў-расейцаў, не звяртаючы ўвагі на тубыльцаў, якія масава эмігруюць у Амерыку і Сібір. Варта згадаць пра нізкі культурны ўзровень народа, чаму, бадай, няма роўных у Еўропе. Наўрад ці 8–10 % умеюць чытаць, а толькі 6–8 % – пісаць³⁴. Афіцыйная народная адукацыя заснаваная на навучанні расейскай тэхніцы чытання і пісьма, на навучанні чытанню царкоўнаславянскіх імшалаў, на завучванні ўсіх членаў царскае фаміліі, на практыкаванні у чатырох матэматычных дзеяннях і на запамінанні найбольш важных падзей

³¹ Гаворка пра заснаваны ў 1632 г. праваслаўным мітрапалітам Пятром Магілаю Кіеўскі калегіум, празваны ў гонар заснавальніка Кіева-Магілянскім. У 1701 г. калегіуму былі нададзены правы і тытул акадэміі.

³² Маецца на ўвазе Сімяон Полацкі (Самуіл Пятроўскі-Сітняновіч, 1629–1680), які ў 1664 г. (падчас вайны Расеі з Рэччу Паспалітай у 1654–1667 гг.) быў вывезены ў Маскву.

³³ У арыгінале: “Radziwiłłowitsch”. Цяжка сказаць, каго мае на ўвазе аўтар.

³⁴ Невядома, на падставе якіх крыніцаў аўтар падае гэтыя звесткі пра ўзровень пісьменнасці на тэрыторыі Беларусі. У артыкуле Антона Луцкевіча *Школы і граматынасць у Беларусі* [“Наша Ніва” 1911, № 35 (1/14 верас.)] на падставе вынікаў Усеагульнага перапісу насельніцтва Расейскае імперыі 1897 г. пададзеныя іншыя, значна вышэйшыя, паказчыкі пісьменнасці. Найбольш поўныя звесткі пра школьную справу ў Беларусі XIX – пачатку XX ст. гл. у працы Міколы Улашчыка *Письменнасць у дарэвалюцыйнай Беларусі* [Улашчык Мікола. 2019. *Збор твораў*. Т. 2. Смаленск: Інбелкульт, с. 995–1011].

з расейскае гісторыі. Асновы праваслаўя таксама з'яўляюцца абавязковымі для каталіцкіх школьнікаў у малодшых класах. Але нават калі не браць пад увагу палітычныя, нацыянальныя і рэлігійныя аспекты гэтага навучання, колькасць школаў настолькі малая, а само навучанне такое кепскае, што, правучыўшыся ў школе два-тры гады, вучань праз год ужо не можа чытаць. А пра пісьмо і гаворкі няма. Прычынаю гэтага сумнага відовішча з'яўляецца тое, што ўрокі вядуцца на незразумелай расейскай мове. Настаўнікам пачатковых класаў забараняецца выкладанне на беларускай мове пад пагрозай неадкладнага звальнення. Нядзіва, што ў гэтых умовах народная асвета амаль не развіваецца, хутчэй занепадае, што пасля 30 гадоў інтэнсіўнае русіфікатарскае працы больш за 90 % беларусаў цалкам непісьменныя. Усе культурна-асветніцкія выданні на беларускай мове забароненыя, як і рэвалюцыйныя. Дазваляецца перадрукоўваць толькі асобныя літаратурныя творы ў навуковых мэтах, а таксама збіраць этнаграфічны матэрыял, усё, зразумела, расейскім шрыфтам і расейскім правапісам. Тэксты, надрукаваныя лацінскімі літарамі, нават калі яны маюць чыста навуковы характар, як, напрыклад, этнаграфічная праца *Lud białoruski* Міхала Федароўскага³⁵, выдадзеная Кракаўскаю акадэміяю навук, не прапускаюць ў Расею.

У праваслаўных цэрквах апрача царкоўнаславянскае мовы выкарыстоўваецца толькі расейская мова (беларусы-ўніяты апрача царкоўнаславянскае мовы карысталіся беларускай). На расейскай мове чытаюцца пропаведзі, на гэтай жа мове адбываюцца споведзі і г. д. Урад спрабаваў увесці расейскую мову ў каталіцкіх святынях; але з тае прычыны, што люд і беларуская інтэлігенцыя супраціўляліся гэтаму дваццаць гадоў, ён мусіў адмовіцца ад свая задумы. Аднак ён перашкодзіў планам тагачаснага мітрапаліта³⁶, які хацеў дазволіць беларускую мову ў духу папскае булы, у якой запісана, што “кожны народ павінен ужываць сваю родную мову ў сакраментх”; урад палічыў за лепшае замест беларускае, якой карысталіся да 1863 г., увесці польскую мову!

У сваім русіфікатарскім запале расейскі ўрад правёў поўную забарону беларускае мовы. І гэтая забарона распаўсюджваецца не толькі на афіцыйнае выкарыстанне, не толькі на царкву, школу і дачыненні з уладамі, але таксама і на прыватнае жыццё. Пастанова Міністэрства

³⁵ Гаворка пра выдадзеныя ў Кракаве ў 1897, 1902 і 1903 гг. тры тамы „materiałbwo do etnografii słowiańskiej” *Lud Białoruski na Rusi Litewskiej* Міхала Федароўскага (1853–1923).

³⁶ Статус мітрапаліта мелі ў Расейскай імперыі Магілёўскія архіепіскапы, якія звычайна знаходзіліся ў Санкт-Пецяргурзе і кіравалі каталіцкім касцёлам Імперыі. Невядома, каго з мітрапалітаў другое паловы XIX ст. мае на ўвазе аўтар.

ўнутраных спраў забараняе выкарыстанне беларускай мовы ў прыватных кампаніях; жаўнерам не дазваляецца атрымліваць беларускамоўныя лісты з радзімы, а студэнтаў проста выключаюць за выкарыстанне роднае мовы ў дачыненнях з калегамі.

Аднак русіфікатарска-праваслаўны дух не абмяжоўваецца культурным прыгнётам, а распаўсюджваецца і на эканамічную сферу. Перш за ўсё, беларуская каталіцкая шляхта пазбаўленая права набываць ворную зямлю ў сваім краі. Ёй таксама забаронена займаць дзяржаўныя пасады на радзіме. Беларускім сялянам-католікам дазваляецца купляць зямельныя ўчасткі, але не больш за 60 дзесяцін³⁷ і толькі ў тым выпадку, калі яны будуць апрацоўваць іх сваімі рукамі. Урад імкнецца падтрымаць варожае стаўленне беларускіх сялян да апалчанае беларускае шляхты; гэта існуе з часоў польскага паўстання 1863 г., у якім удзельнічала і згаданая шляхта. Гэта дасягаецца шляхам забароны камасацыі фальваркавых і сялянскіх палёў, а таксама шляхам прадухілення часта выгаднага для сялянаў абмену сервітутамі. (Сервітуты таксама былі ўведзены адмыслова дзеля гэтае мэты ў 1860-я гады). Праваслаўнае духавенства – падахвочанае ўрадам – падбухторвае народ супраць інтэлігенцыі. Нядаўна пайшла ў народзе чутка, што паны, жыды і ўсе католікі вывозяць золата, порах і харчы японцам, а калі японцы перамогуць³⁸, то з дапамогай апошніх будзе ўведзена паншчына. Дык абавязкам кожнага селяніна з'яўляецца ахвяраваць на Добраахвотны флот³⁹ і Чырвоны Крыж, а ўсіх падазроных людзей, напрыклад антываенных агітатараў, здаваць уладам. Усё гэта было даказана ў судзе падчас працэсу, прадметам якога быў напад падбухтораных сялянаў на асобных падарожных. Сяляне палічылі падарожных японскімі шпіёнамі, збілі іх і звязанымі завялі ў турму. Сяляне пачынаюць пагражаць, што заб'юць усіх паноў, жыдоў і католікаў з-за іх нібыта сімпатый да японцаў. Апошнім часам наступствы гэтае агітацыі выяўляюцца ў выглядзе падпалаў. Праваслаўнае духавенства маўкліва дапускае ўсё гэта.

На заканчэнне хачу падаць некаторыя звесткі з гісторыі беларускае літаратуры і нацыянальнага адраджэння беларускага народа ў 40–60-я гады мінулага стагоддзя. Беларуская літаратура, заснаваная на фальклорных элементах, развівалася хуткімі тэмпамі. Доказам гэтаму з'яўляецца

³⁷ Дзесяціна мае 2400 сажняў. (Заўвага аўтара). Паводле метрычнай сістэмы, 1 дзесяціна роўная 1,09 га.

³⁸ Расейска-японская вайна пачалася ў лютым 1904 г.

³⁹ Акцыянернае суднаходнае таварыства, утворанае ў 1878 г. дзеля таварна-пасажырскіх зносінаў і садзейнічання развіццю расейскага гандлю.

пераклад найвялікшае польскае паэмы Адама Міцкевіча *Пан Тадэвуш*, які ўзнік у тых часы. Тады ж узнік беларускі тэатр і вядомы польскі кампазітар Манюшка, таксама беларус з паходжання, напісаў музыку да лібрэта оперы *Ідылія*, аўтарам якога быў вядомы беларускі паэт Марцінкевіч. Адбылося гэта ў 50-я гады мінулага стагоддзя. Але забарона Мураўёвым выкарыстоўваць лацінку⁴⁰ ў беларускіх творах спыніла гэта адносна паспяховае развіццё літаратуры. Расейскі алфавіт ў Беларусі, дзе палякі ўвялі сваё пісьмо⁴¹, быў у тых часы проста невядомы. Далейшыя рэпрэсіі працягваліся ў тым жа духу блізу 50 год. Народ вымушаны быў вярнуцца да даўніх песень і паданняў, якія і да сённяшняга дня замяняюць яму адсутнасць друкаванага слова. Сёння ў гэтым кірунку зроблена сёе-тое, што паклала пачатак барацьбе з афіцыйным адурманеннем народа. З гэтаю мэтаю ўтвараюцца ўсё новыя і новыя літаратурна-асветніцкія таварыствы, дзейнасць якіх пачалася ў апошнім дзесяцігоддзі XIX ст. 25–30 нелегальнымі выданнямі, некаторыя з іх друкаваліся кірыліцай для праваслаўных, некаторыя – лацінскімі літарамі для каталікоў. Гэтыя выданні карыстаюцца такім попытам і прызнаннем, што нават непісьменныя людзі з задавальненнем слухаюць іх і вучаць на памяць. Такім чынам многія беларускія вершы сталі здабыткам народа і ў якасці народных песень увайшлі ў этнаграфічныя зборнікі. Дык самы час не забараняць жыццёва важнае, а дазволіць друкаванне не толькі этнаграфічных матэрыялаў, але і іншых карысных кніг, як кірыліцай, так і лацінкай. У адваротным выпадку два мільёны беларусаў-каталікоў мусілі б карыстацца адно польскімі ці нелегальнымі беларускімі тэкстамі, што таксама не спадабалася б расейскім уладам. Расея ўжо мела сумны досвед у гэтым плане ў літоўскім пытанні.

Гэта карціна народа, які жыве ў Еўропе, гэта самая цёмная карта змрочнае Расеі. І ўсё ж менавіта гэты народ пасля заваявання Украіны татарами, пасля разгрому паўночных рэспублік⁴² маскавітамі меў з XVI ст. цесныя дачыненні з Заходняю Еўропаю, і нават перанёс на сваю глебу ейныя рэфарматарскія ідэі. І гэты народ, які доўгі час быў культурным

⁴⁰ Расейскія ўлады забаранілі беларускую (польскую) лацінку пастановаю Галоўнае ўправы цензуры ад 26 верасня 1859 г.: «Не допускать употребления польского алфавита при печатании сочинений на белорусском наречии, книгу *Pan Tadeusz* Мицкевича, в белорусском переводе Дунина-Марцинкевича, отпечатанную польским шрифтом, не выпускать в свет» [гл.: Шлюбскі 1928: 303–337]. Забарона друку лацінкаю была ўспрынята як забарона беларускага друку наогул. Як не прадугледжаная законам, забарона на друк у беларускай мове (як лацінкаю, гэтак і кірыліцаю) была знята на падставе ўказа Мікалая II ад 12.12.1904 г.

⁴¹ Відаць, аўтар мае на ўвазе пастанову канвакацыйнага Сойму 1696 г. Гл. вышэй.

⁴² Меліся на ўвазе далучэнне да Масковіі Ноўгарадскае і Пскоўскае зямель.

цэнтрам для цяперашняе Расеі аж да Ламаносава, сёння пазбаўлены самых элементарных правоў. Яго трымаюць у жахлівай цемры; ён, “дзякуючы” стогадоваму кіраванню белых цароў⁴³, мае менш школаў, чым меў у XVI ст. Расейская ўлада адкінула беларускі народ на тры стагоддзі назад ад XVI ст., каб сёння ён жыве ў сапраўды сярэднявечных умовах.

References

- A. J. 1892. *Słójco ad tłumacza* (3–5). U: Mickiewicz Adam. *Tan Tadeusz*. Lwoj.
- A. N. 1926. *Metropolita Szeptycki a ruch białoruski*. (Przekład z kwart. „Bohosłowija”). „Przegląd Wileński” nr 9: 5–6.
- Adamovič Anton. 1983. „*Jak duh zmahan’nja Belarusi*”: *Da 100-x uhodkaŭ naradžžen’nja Ivana Luckieviča*. N’ju-Ėrk [Адамовіч Антон. 1983. „Як дух змаганьня Беларусі”: *Да 100-х угодкаў нараджэння Івана Луцкевіча*. Нью-Ёрк].
- Ananim. 1908. *Kolki słou ab nacjonalnym adradžeńniu zabytaho narodu*. „*Nasza Niwa*” Nr 20 (25[8] scienciabra): 1–2.
- Anonim. 1905. *Die Petersburger Akademie der Wissenschaften über die ruthenische Frage*. „*Ruthenische Revue*” nr 18: 451.
- Buraczok Maciej. 1891. *Dudka białaruskaja*. Kraków.
- Die Redaktion. 1906. *Von der Redaktion*. „*Ukrainische Rundschau*” nr 1: 1.
- Die Redaktion 1909. [Das Anmerkung]. „*Ukrainische Rundschau*” nr 6: 271.
- Hryškiewič Francišak. 1927. *Z pryčyny byćcia ŭ Prazie Rektara Mienskaha Ūniwersytetu, prof. Pičety*. „*Biełaruskaja Krynica*”, nr 29 (15 lipnia): 1–2.
- Karskij Evfimij. 1903. *Вълоруссы*. Т. I: *Vvedenie v” izučenie âzyka i narodnoj slovesnosti*. *Varšava* [Карскій Евфимій. 1903. *Бълоруссы*. Т. I: *Введение въ изучение языка и народной словесности*. Варшава].
- Kastelânskij Aleksandr”. 1910. *Predislovie* (I–XIII). V: *Formy nacional'nago dviženâ v” sovremennyh” gosudarstvah”*: *Avstro-Vengriâ. Rossiâ. Germaniâ*. Pod” red. A.I. Kastelânskago. S.-Peterburg” [Кастелянскій Александръ. 1910. *Предисловіе* (I–XIII). В: *Формы національнаго движенія въ современныхъ государствахъ: Австро-Венгрія. Россія. Германія*. Подъ ред. А.И. Кастелянскаго. С.-Петербургъ].
- Kaval’ Ales’. 1981a. *Ivan Luckievič. 1881–1981*. “*Niva*” № 23 (7 červenja) [Каваль Алесъ. 1981a. *Іван Луцкевіч. 1881–1981*. “*Ніва*” № 23 (7 чэрвеня)].
- Kaval’ Ales’. 1981b. *Jaščë ab Ivane Luckieviču*. “*Niva*” № 46 (15 listapada) [Каваль Алесъ. 1981b. *Яшчэ аб Іване Луцкевічу*. “*Ніва*” № 46 (15 лістапада)].
- Kirkor Adam Honory. 1874. *O literaturze pobratymczych narodów słowiańskich*. Kraków.
- Luckievič Anton. 1920. *Žyćcio i praca Ivana Luckieviča* (5–27). U: *Pamiaci Ivana Luckieviča ŭ pieršyje ŭhodki śmierci jaho*. (20.VIII.1919–20.VIII.1920). Viłnia [Луцкевіч Антон. 1920. *Жыцьцё і праца Івана Луцкевіча* (5–27). У: *Памяці Івана Луцкевіча ў першыя ўгодкі сьмерці яго*. (20.VIII.1919–20.VIII.1920). Вільня].
- Meleschka Iwan. 1909. *Zur weissrussischen Frage*. “*Ukrainische Rundschau*”, nr 6: 271–276.
- Mykytiak Andreas. 1904. *Die Ruthenen im Lichte der neuesten anthropologischen Forschungen* (662–665). „*Ruthenische Revue*” 1904, nr 24.

⁴³ Так з XVI ст. тытулавалі маскоўскага цара прадстаўнікі цюркскіх і мангольскіх народаў, кубанскія казакі. Вобраз белага цара сустракаецца ў расейскай духоўнай паэзіі.

- Navina Anton. 1927. *Malieńkaja papraŭka: Piśmo ŭ redakcyju*. "Naša praŭda" № 31 (20 lip.) [Навіна Антон. 1927. *Маленькая папраўка: Письмо ў рэдакцыю*. "Наша праўда" № 31 (20 ліп.)].
- Palisander Heb. 1904. *Das totesagte Weissrussland*. „Ruthenische Revue" nr 19, s. 533–538.
- Peaker Carol. 2006. *We are not Barbarians: Literature and the Russian Émigré Press in England, 1890–1905*. "19: Interdisciplinary Studies in the Long Nineteenth Century" 3 [online] www.19.bbk.ac.uk[date of access: 01.06.2024].
- Rapisardi Mario. 1904. *Das Verbot der ukrainischen Sprache in Russland. Eine Enquete*. „Ruthenische Revue" 1904, nr 11, s. 4 (244).
- Reut Halina. 1994. *Biblijahrafija* (106–111). U: *Bielaruskija piśmienniki: Bijabiblijahrafičny sloŭnik u 6 tamach*, t. 4, Minsk [Рэут Галіна. 1994. *Бібліяграфія* (106–111). У: *Беларускія пісьменнікі: Біябібліяграфічны слоўнік у 6 тамах*, т. 4, Мінск].
- Sidarevič Anatoł. 2007. *Kamientary* (65–76). U: Sidarevič Anatoł (uklad.) *Pra Ivana Luckieviča: Uspaminy, ŭviedčanni*. Minsk [Сідарэвіч Анатоль. 2007. *Каментары* (65–76). У: Сідарэвіч Анатоль (уклад.) *Пра Івана Луцкевіча: Успаміны, сьведчаньні*. Мінск].
- Slatter John. 1984. *Jaakoff Prelooker and The Anglo-Russian* (49–66). In: *From the Other Shore: Russian Political Emigrants in Britain, 1880–1917*. London.
- Šliubski Aliaksandar. 1928. *Adnosiny rasijskaha ŭradu da bielaruskaj movy ŭ XIX st.* (303–337). U: *Zapiski Addzielu humanitarnych navuk*, kn. 2: *Pracy kliasy filioliohii*, tom 1. Miensk [Шлюбскі Аляксандар. 1928. *Адносіны расійскага ўраду да беларускай мовы ў XIX ст.* (303–337). У: *Запіскі Аддзелу гуманітарных навук*, кн. 2: *Працы класы філалогіі*, том 1. Менск].
- Turonak Jury. 1981a. *Pa plionach raznajecie ich*. "Niva" № 25 (21 červienia) [Туронак Юры. 1981a. *Па плёнах пазнаеце іх*. "Ніва" № 25 (21 чэрвеня)].
- Turonak Jury. 1981b. *List da Aliaksandry Bierhman*. "Niva" № 35 (30 žniŭnia) [Туронак Юры. 1981b. *Ліст да Аляксандры Бергман*. "Ніва" № 35 (30 жніўня)].
- Vitan-Dubiejkaŭskaja Julijana. *Maе ŭspaminy* [online] https://knihi.com/Julijana_Vitan-Dubiejkauskaja/Maje_uspaminy.html[date of access: 01.06.2024] [Вітан-Дубейкаўская Юліяна. *Мае ўспаміны*].
- Chaŭstovič Mikola. 2019. *Dasledavanni i materyjaly: Litaratura Belarusi XIX – pačatku XX stahoddzja*. Tom piyaty. Warszawa [Хаўстовіч Мікола. 2019. *Даследаванні і матэрыялы: Літаратура Беларусі XIX – пачатку XX стагоддзя*. Том пяты. Warszawa].

Data przestania artykułu: 01.06.2024

Data akceptacji artykułu: 10.09.2024

ABOUT THE AUTHOR / O AUTORZE

Mikałaj Chaustowicz / Мікола Хаўстовіч – Polska, Uniwersytet Warszawski, Katedra Białorutenistyki; prof. dr hab.; specjalność naukowa: literaturoznawstwo białoruskie; zainteresowania naukowe: literatura białoruska w XIX wieku, polsko-białoruskie związki literackie.

Adres: Katedra Białorutenistyki Uniwersytetu Warszawskiego, ul. Dobra 55, 00-312 Warszawa, Polska.

Wybrane publikacje (2023–2024):

1. Хаўстовіч Мікола. 2023. *Да пытання пра беларускамоўную творчасць Юліяна Ляскоўскага* (91–96). [У:] *Шляхам яго жыцця: успаміны, роздумы, доследы:*

матэрыялы круглага стала, прысвеч. памяці І.В. Жука, рэд. Н.П. Чукічова, Гродна: ГрДУ імя Янкі Купалы.

2. Хаўстовіч Мікола. 2023. *Даследаванні і матэрыялы: Літаратура Беларусі XIX – пачатку XX стагоддзя*, том дзявяты. Warszawa: Katedra Białorutenistyki UW.
3. Хаўстовіч Мікола. 2023. *Псеўданімы Юльяна Ляскоўскага (117–123)*. [У:] *Беларуская мова, літаратура, культура і свет: праблемы рэпрэзентацыі: зборнік навуковых артыкулаў па выніках IV Міжнароднай навуковай канферэнцыі, прысвечанай памяці Пятра Васючэнкі*. Мінск: МДЛУ.
4. Хаўстовіч Мікола. 2023. *Юльян Ляскоўскі як беларускамоўны літаратар*. „Studia Białorutenistyczne” 17: 125–137.
5. Хаўстовіч Мікола. 2024. *Даследаванні і матэрыялы: Літаратура Беларусі XIX стагоддзя*, том дзясяты. Warszawa: Katedra Białorutenistyki UW.